

De ondergang van het platteland

De eerste aflevering van een serie van vier over het Europese platteland. Ter inleiding: mens en geit.

Geiten zijn lieve maar onbegrijpelijke wezens. Hoe vaak heb ik niet een geit zichzelf half zien wurgen in een poging de grassprietten die net buiten haar bereik groeiden af te grazen, terwijl ze het groen onder rond haar, fris en onaangeroerd, geen blik waardig keurde.

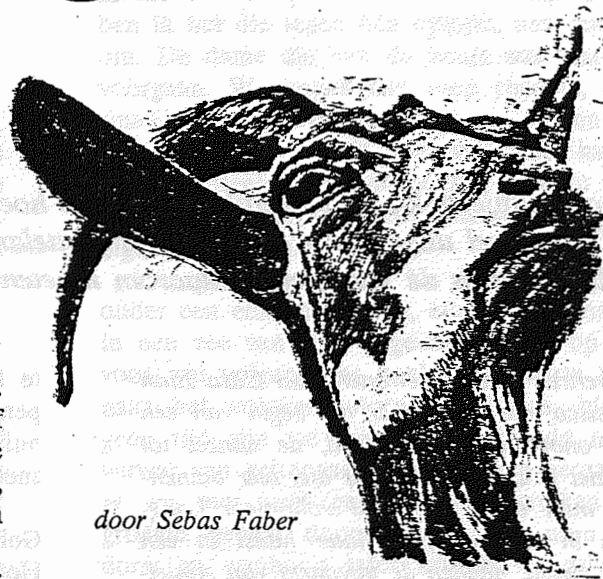
Of mensen lief zijn valt nog te bezien; onbegrijpelijk zijn ze in ieder geval. Net als de geit is de mens nooit langdurig gelukkig met dat wat hij heeft; onvoldaanheid lijkt voor de *homo sapiens sapiens* noodlot en levensvoorwaarde tegelijk. Nooit tevreden met het nu, ten prooi aan een onvervulbaar verlangen naar een verheerlijkt verleden of een teleologische toekomst, verenigt zijn lichaam de tegengestelde persoonlijkheden van nostalgicus en idealist, als een *animus* en *anima*.

De *homo sapiens romanticus* is er wat dat betreft nog het ergst aan toe. Hem beheerst de weemoed om het verlies van het paradijs, toen mens en natuur nog samenvielen en alles één was; een wereld zonder misdaad, macht of milieuvervuiling...

Hongerloon

Het verlangen naar het boerenbestaan dat mij drie jaar geleden in zijn greep hield, had iets romantisch. Dat besepte ik terdege. Daarom besloot ik mezelf voor eens en voor altijd te genezen van mijn onwerkelijke dromerijen. De beste remedie leek me de werkelijkheid.

Van het jaar dat volgde op mijn eind-examen, bracht ik drie maanden door op en alternatief boerderijtje en pension (*chambres d'hôtes*) in de Zuidfranse Cévennes, zes weken op een kaasboerderij in Brabant en ruim twee maanden bij een Franse koeienboer in de Bourgogne. Ik heb veel geleerd, maar betwijfel of ik wijzer ben geworden. Nog steeds bemerk ik, diep in me, het romantisch verlangen naar een natuurlijk paradijs. Toch is het project in zoverre geslaagd te noemen, dat ik nu weet wat het boerenbestaan inhoudt: kei- en keihard werken voor een hon-

door Sebas Faber

gerloon. En, zelfs al zou ik het kunnen, daarmee wil ik de tijd van mijn leven niet vullen.

Lichtpuntje

Intussen voorzien steeds minder boeren steeds meer mensen van voedsel. Ze krijgen stank voor dank (Nederland mestland). Onder druk van de staat en internationale concurrentie, worden ze gedwongen zich steeds verder te specialiseren en automatiseren en daarmee hun traditionele band met het land, de dieren en de producten op te geven. De boer maakt plaats voor de economisch hooggeschoolde *manager*, wiens bedrijf toevallig agrarische producten aflevert. Vandaar: de ondergang van het platteland.

Het interessante van dit soort ontwikkelingen is, dat ze zich niet overal op hetzelfde tijdstip en in hetzelfde tempo voltrekken. Alleen al in Europa vind je verschillende stadia; een tocht naar het zuiden is een teruggang in de tijd. Spanje bijvoorbeeld staat nog aan het begin van de agrarische modernisatie; in Nederland zijn er al bedrijven op de weg terug. Tot inkeer gekomen boeren hebben in sommige gevallen besloten rechtsomkeert te maken en, met de steun van een groeiend aantal 'bewuste consumenten', tegen de stroom in te roeien. Dit zijn de ekologISCHE en biologisch-dynamische akkerbouwers en veehouders.

Zij zijn het lichtpuntje in de duisternis; de reddende vuurtoren voor de maatschappij in de technologische stormnacht. Er is nog hoop, het einde is niet onafwendbaar, zij het dat er nog veel moet gebeuren om het tij te keren.

Het verlaten Spanje

Wie door Spanje trekt, stuit overal op verlaten hoeves en half of geheel uitgestorven dorpen. Het platteland gaat teloor. Het is de vraag of we daarom moeten treuren.

door Sebas Faber

Het vertrek van de bewoners van Casa Juan Francisco was nog maar het begin van een lang, onophoudelijk afscheid, de aanzet tot een niet te stoppen uittocht die, zeer binnenkort, mijn eigen dood zal voltooien. Langzaam in het begin, en later haast in een wilde vlucht, hadden de inwoners van Ainielle - zoals die van zovele andere dorpen in de Pyreneeën - hun karren opgeladen met zoveel spullen als ze konden, de deur van hun huis voor altijd achter zich gesloten en zich in stilte verwijderd over de paden en wegen die naar de lager gelegen gebieden leidden. Het leek wel of in deze bergen plotse-ling een vreemde wind was opgestoken, een wind die in elk hart en elk huis een onweer had doen losbarsten. Alsof op een dag, ineens, na zoveel eeuwen, de mensen hun hoofd van de grond hadden opgericht, en de ellende hadden ontdekt waarin ze leefden, evenals de mogelijkheid die ergens anders te verhelpen. Niemand keerde ooit weer. Zelfs keerde niemand weer om een paar dingen mee te nemen die hier waren achtergelaten. En zo werd Ainielle, langzamerhand, zoals vele dorpen uit de omgeving, leeg, eenzaam en leeg voor altijd.

(Julio Llamazares: *La lluvia amarilla*, p. 76-77).

Spanje is een onherbergzaam land. Met uitzondering van een paar vruchtbare streken, is het overleven er zwaar. Water is schaars. De landbouw moet het voornamelijk hebben van gewassen die zonder irrigatie toe kunnen: graan, olijven en wijndruiven; de veeteelt van de weinig kieskeurige, taaie geiten en schapen. Behalve de droogte werkt het reliëf tegen (wat dat aangaat is de term *platteland* niet op zijn plaats): in de talrijke, vaak door erosie aangetaste bergachtige streken moet de boer terrassen aanleggen en is elke vorm van mechanische landbewerking problematisch of onmogelijk. Op grote hoogte zijn de zomers

te heet en de winters te koud; veel bergdorpen zijn enkele maanden per jaar van de buitenwereld afgesloten doordat overvloedige sneeuwval de passen onbegaanbaar maakt.

Golfplaat

Het is dus niet verwonderlijk dat na de jaren van armoede volgend op de Tweede Wereldoorlog (toen Spanje werd geboycot door de VN), de hongerende boerenbevolking in de jaren 60 en 70 massaal naar de steden trok, of zelfs het land verliet om als gastarbeider in Nederland, Duitsland of Frankrijk te gaan werken. Ouders en huizen werden overgelaten aan hun lot, ten prooi aan de dood, de brandnetels en de vleermuizen. Rondom Barcelona, Oviedo, Zaragoza en Madrid verzezen in snel tempo krottenwijken van het soort dat je nu in Latijns-Amerika aantreft. Golfplaten en karton, geen voorzieningen, werkeloosheid en armoede. De Franco-regering was niet in staat de stroom migranten te stoppen. In feite heeft zich in Spanje pas zeer kort geleden en in relatief snel tempo de overgang voltrokken van een agrarische naar een industriële samenleving.

Wie nu door Spanje trekt, stuit overal op verlaten hoeves en half of geheel uitgestorven dorpen. De weinige bewoners zijn bijna zonder uitzondering boven de veertig; alleen in de vakanties komt er wel eens jong volk.

Het asfalt brandt onder de rubberzolen van mijn wandelschoenen. Het zweet loopt in straaltjes vanonder mijn rugzak vandaan. Ondanks de voornemens vroeg te vertrekken lopen we nu, tegen elf uur in de morgen, toch weer in een te grote hitte. De ons omringende stilte wordt doorbroken als met veel lawaai een bestelbusje passeert; het heeft bijna evenveel moeite met de helling als wij. Het is ongetwijfeld op weg naar Oter, een

dorpje aan de andere kant van de top, en tevens einde van deze asfaltweg. Geen van ons tweeën steekt een duim op, liften is onze eer te na. Nog wel.

Even later horen we weer het geluid van een naderende motor. De jonge vrouw achter het stuur van een rode personenauto kijkt ons bij het passeren verbaasd aan. Ze stopt. Ik vraag of dit de goede weg is naar Oter. Ze antwoordt bevestigend, begrijpt waar ik op doel, maar is nogal in verlegenheid gebracht. De laatste tijd zijn er veel automobilisten door lifters bedreigd of beroofd. Aanvankelijk weigert ze ons mee te nemen, maar kennelijk bieden we zo een meelijwekkende en onschuldige aanblik dat ze toestemt en het portier opent.

Haar oude vader woont in Oter. Zelf woont en werkt ze in de stad, maar zodra ze kan bezoekt ze het ouderlijk huis. Ze leest ons de les: wij onervaren noorderlingen zouden niet in deze temperaturen moeten gaan wandelen. We geven haar gelijk, al lang blij nu snel in het dorp te zijn, waar we hopen ons proviand te kunnen aanvullen.

We hebben geluk. Midden in Oter, een klein aantal huizen en een kerk, gelegen aan de voet van de gedeeltelijk beboste bergheiling, staat het bestelbusje dat ons zoëven passeerde. Eromheen heeft zich een groep oude, kleine mensen verzameld, voornamelijk vrouwen. Ze praten allemaal tegelijk, hoog en

hard. De man van het busje heeft de achterdeuren geopend en staat nu ingeklemd tussen planken, dozen en blikken zijn waar te verkopen. Hij heeft vlees, vis, groente, fruit en zuivel. Samen met zijn collega de bakker voorziet hij de inwoners

Oter

van deze uitgestorven streek een paar maal per week van het allernoodzakelijkste.

We voegen ons bij de groep, die ons enigszins bevreedd aankijkt, waarvoor de

meesten het hoofd tamelijk ver omhoog moeten draaien. Ik krijg de aanvechting door de knieën te zakken, om het volstrekt onlogische niveauverschil op te heffen. Voor mijn gevoel ben ik het die tegen hen opkijkt, niet andersom. De dame die aan de beurt was laat ons voorgaan. We kopen een reep chocola, twee sinaasappels en vier tomaten en vragen om brood. Hierop wordt me van alle kanten tegelijk uitgelegd dat de bakker gisteren al is geweest. Een vrouw biedt ons wat van haar eigen brood aan.

Het geluk is nu op. Na een korte pauze onder een eenzame boom, eiland van schaduw in een zee van zon, begeven we ons op weg voor wat volgens ons boekje een korte tocht naar het volgende dorp is. Helaas, binnen geen tijd zijn we hopeloos verdwaald in de wirwar van geitepadjes die het erg bergachtige en met veel gemene stekelstruiken begroeide gebied doorsnijden. Vele uren van dorst en wanhoop later krijgen we gelukkig Oter weer in het oog. Met onze laatste krachten slepen we ons naar de bron, iets lager gelegen op 200 meter van het dorp. Gelaafd en wel zijgen we vervolgens neer bij een boom langs het pad, niet van plan om voorlopig nog een voet te verzetten. Dat is ook niet nodig, want de dorpsbewoners komen één voor één langs, een aardewerken kruik in iedere hand, om water te halen bij de bron.

Waterleiding is er niet. De meesten blijven even staan om een praatje te maken, verbaasd om ons alweer terug te zien -we hadden die ochtend in ieders tegenwoordigheid onze plannen bekend

gemaakt en men had ons zelfs de weg uitgelegd. Men ried ons de oude paden af, die nooit meer worden belopen en dus weer tot wilde natuur verworpen zijn; niemand jaagt

meer, niemand gaat meer te voet van dorp tot dorp. Iedereen reist per auto over de asfaltwegen.

We worden een beetje uitgelachen, maar men is ook oprecht bezorgd, vooral onze liftgeefster. Ze bezweert ons niet te blijven slapen waar we zitten: het is er vergeven van de mieren en bovendien koelt het er 's nachts nogal af. Op haar uitnodiging leggen we de slaapzakken in het portaal van de hoger gelegen parochiekerk. Daar, onder de hoede van de Heer, verrast ons de volgende morgen de boven de bergtop uitstijgende zon.

Ons houdend aan de aanwijzingen van de dorpingen (het boekje diep weggestopt in de rugzak), bereiken we binnen anderhalf uur de Taag, hier nog een snelstromende, smalle rivier. Schitterend in de zon trekt hij een frisgroen spoor door het dorre landschap. We betreden de autoweg die het dorp Valtablado del Río, dat anderhalve kilometer verder ligt, verbindt met de wereld, en steken de oude brug over. We hopen in Valtablado iets te kunnen eten.

Het dorp lijkt uitgestorven, maar na een tijdje rondlopen zien we een man met een stok. Hij heeft een gedrongen postuur, een groot hoofd met kortgeknipt haar en ik schat hem ergens tussen de dertig en vijftig jaar oud. Onwillekeurig overweeg ik dat incest in deze geïsoleerde en dunbevolkte streek schering en inslag zal zijn. De man beweegt zich met moeite en drukt zich onbeholpen uit, maar betoont zich hulpvaardig. Op de vraag naar een bar verzekert hij dat er in het dorp

zoiets is. Wij wisselen een opgeluchte blik: koffie, eten!

De *tonto* (dwaas, dorpsgek), een soort vriendelijke versie van Quasimodo, leidt ons naar een laag gebouwtje zonder verdere aanduiding aan de rand van het dorp, waarvan we begrijpen dat het de bar moet zijn. Op zijn geroep verschijnt een krom oud vrouwtje dat de deur voor ons opent en ons binnenlaat in een klein vertrek, voor het grootste deel ingenomen door een tafel met een plastic tafelkleed en drie keukenstoelen. In de enige

andere kamer van het huisje staat een groot televisietoestel tekenfilms te vertonen voor een ijskast van vooroorlogs model. Koffie? Helaas niet, nee; wel frisdrank. En eten? Ze heeft nog een brood, niet heel vers, want de bakker komt maar één keer per week. Verder hebben we de keus: een blikje sardines of inktvis-in-zijn-inkt. Eén zaak is duidelijk: we moeten hier zo snel mogelijk weg, terug naar de bewoonde wereld. Maar hoe? De eigenaar van de enige auto in het dorp blijkt desgevraagd

Een onherbergzaam land

niet van plan om die dag nog ergens heen te gaan, en te voet de weg vervolgen is, gezien de hitte en de verregaande staat van uitputting waarin één van ons verkeert, uitgesloten. Goede raad is duur. Maar als de nood het hoogst is.... Volgens de automan is de postbode vandaag nog niet geweest; van hem kunnen we waarschijnlijk wel een lift krijgen.

En zo zetten we ons hoopvol te wachten in de schaduw, op een stukje gras tegenover de - zo te zien niet meer dienst doende - dorpskerk, in gezelschap van de Dwaas. Hij is

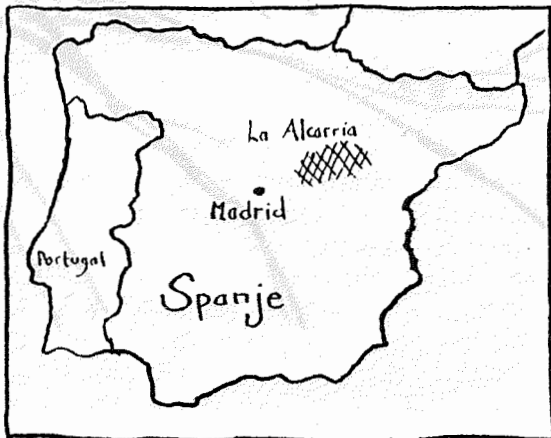
sinds onze aankomst in het dorp niet van onze zijde geweken, heeft een drankje met ons meegedronken en zit nu vredig te luisteren naar het radiootje dat hij al die tijd in zijn hand geklemd heeft gehouden. Ik vraag hem of hij zich niet verveelt in dit dorp. Hij antwoordt dat hij er is geboren en er zijn hele leven heeft gewoond. En vervelen? Hij heeft immers zijn radio! Het ellendige is alleen, dat de batterijen bijna op zijn, en die kosten wel 100 pesetas... De hint is te duidelijk om te negeren - en waarom zou je ook.

Even later rijden we in de rode Renault 4 van de Spaanse PTT over de smalle weg vol gaten langs de bergwand, zo een weg waar je bij iedere bocht stijf je ogen dichtknijpt in afwachting van de botsing met een onverwachte en even roekeloos rijdende tegenligger. Die blijft echter uit en zo bereiken we heelhuids de bewoonde wereld, zeventien kilometer van Valtablado en zijn Dwaas. Dezelfde dag nog komen we aan in Cifuentes, waar we enkele dagen terug de wandeling begonnen.

Om twaalf uur 's middags arriveren de vrienden in Cifuentes, een mooi dorp, vrolijk, met veel water, met vrouwen met zwarte en intense ogen, met goed gesorteerde zaken die vernikkelde bedden verkopen, likeurstellen en zes glaasjes met dienblad, en heilzame, vrolijke prenten met honderd kleuren, die het Laatste Avondmaal of een Tirolse molen afbeelden. (...)

Cifuentes is het belangrijkste dorp van de Alcarria. De Alcarria blinkt uit in haar honing, en waar de meeste honing vandaan komt is het district van Cifuentes, Huéter, Ruguilla, Oter en Carrascosa.

(Camilo José Cela, *Viaje a la Alcarria*, p. 82-84).

De Alcarria, ten noordoosten van Guadalajara (ongeveer 80 kilometer ten noordoosten van Madrid), was eens een bedrijvige en welvarende provincie. Maar al in 1946, toen C. J. Cela (die van de Nobelprijs) er rondliep, had het verval ingezet:

De reiziger komt het dorp binnen en zoekt de herberg. In de herberg is niets te eten. Hij informeert bij een paar huizen in het dorp en bij allemaal antwoorden ze hetzelfde. De reiziger, die al een beetje moe was, geeft het tenslotte op om het dorp op en neer te lopen. De burge-meester zegt hem dat hij hem nog wel een brood kan geven.

-We zijn arm, u kunt het zien, maar niemand die door La Puerta is gekomen is weggegaan zonder een brood.

(*Viaje a la Alcarria*, p. 115)

In Ruguilla (hierboven geroemd om haar honing), hadden we een paar dagen geleden de *siesta* doorgebracht. Het dorp was gedrenkt in de stilte van het mediterrane middaguur. Geen zuchtje wind, verstikkend warm en geen mens op straat. Dat wil zeggen, bijna geen mens. Op het dorpsplein troffen we een magere man met een rood en ongeschoren hoofd, dronken. Aan de voorgevel van een huis was een soort gedenkplaat bevestigd, waarop de namen vermeld stonden van lokale beroemdheden: drie in Ruguilla geboren mannen die het ver hadden geschopt op verschillende grote universiteiten. Toen ik de namen voorlas, vertelde de dronken man er allerlei bijzonderheden bij. Hij had het ook over het glorierijke verleden van de streek, toen nog dichter bevolkt en befaamd om zijn wijn en honing. In de het dorp omringende heuvels wemelt het van de grotten, nog aangelegd door de Moren, en traditioneel gebruikt voor de wijnopslag. Nu niet meer. Maar toen de man buiten gehoorsafstand was, verzekerde een vrouw, die erbij was komen zitten, me dat hij nog wel een grot vol wijn had, waar hij elke dag heen ging om te drinken...

*

Landschap

Ik heb in Spanje verschillende keren mensen ontmoet van een jaar of dertig, veertig, wier ouders nog op het platteland wonen, terwijl ze zelf voor honderd procent stedeling zijn geworden. In de vakanties zoeken ze hun familie op, helpen soms bij de oogst of het hooien, of geven hun kinderen een paar weken lang de kans de longen te zuiveren van lood en koolmonoxide. Een periodieke terug

keer naar de omgeving -het landschap- van de jeugd.

De jonge schrijver Julio Llamazares (1955) realiseert deze terugkeer in zijn werk. In zijn romans laat hij het landschap een hoofdrol vervullen. *De gele regen* (1988) is een beschrijving van de laatste nacht van de laatste bewoner van Ainielle, een verlaten dorp in de Pyreneeën van Huesca. In een lange monoloog vertelt deze hoe het dorp steeds leger werd, hoe de natuur langzaam maar zeker de ineengestorte huizen herovert. Hij denkt aan de vroegere bewoners, nu aanwezig als geesten; aan zijn gestorven vrouw en dochtertje; en aan het pijnlijke vertrek van zijn zoon:

Andrés was getrouwd en woonde al een aantal jaar in Duitsland. (...)

Het was op een dag in februari, in '49, een grijze en koude dag die ik noch Sabina ooit zullen vergeten. De vorige ochtend had Andrés het ons gezegd. (...)

Hij wist al wat ik ervan dacht. Ik had het hem de eerste keer duidelijk gezegd. Als hij wegging uit Ainielle, als hij ons verliet, en het huis dat zijn grootvader met zoveel zweet en tranen had opgebouwd, aan zijn lot overliet, zou hij het nooit meer opnieuw betreden, zou hij nooit meer worden beschouwd als zoon.

(La Lluvia Amarilla, p. 49 en 52).

Wandeltocht

De terugkeer naar de wortels is voor Julio Llamazares niet alleen een literaire exercitie. In 1981 maakte hij een zevendaagse wandeltocht langs de Curueño, een rivier in het noorden van León, aan de oevers waarvan hij de zomers van zijn jeugd placht door te brengen. Het verslag van deze wandeling verscheen in 1990 onder de titel *El río del olvido* (De rivier der vergetelheid).

Llamazares beschouwt zich als een eenling

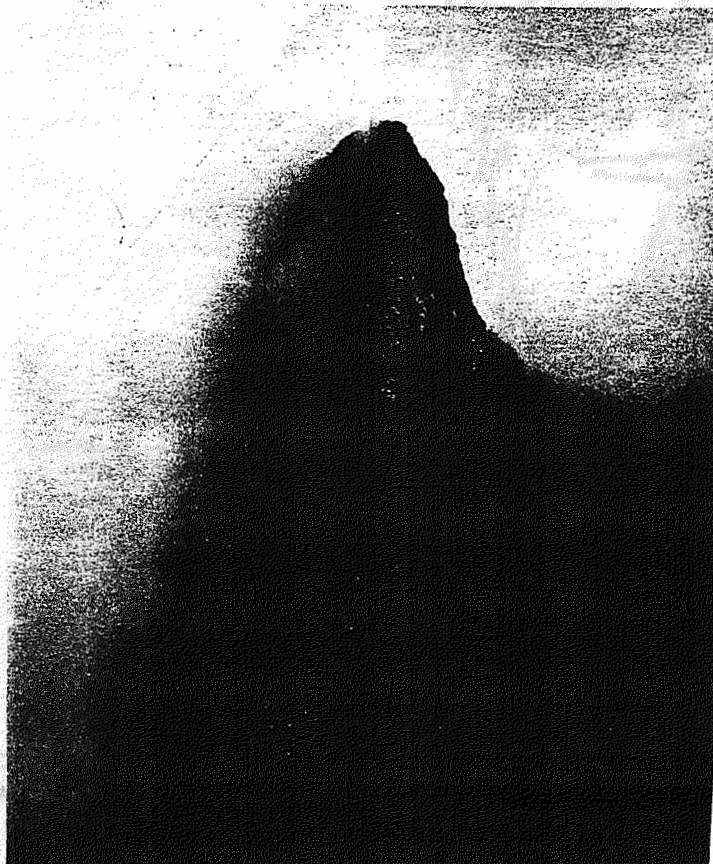
in de huidige Spaanse letteren, maar hij plaatst zich met dit wandelboek in een literaire traditie van wandelliteratuur, een zeer romantisch genre, in de 18e eeuw 'ontdekt' door Jean-Jacques Rousseau met zijn *Bekentenissen* en *Overpeinzingen van een eenzame wandelaar*. In Spanje werd het druk beoefend tijdens de nationale crisis aan het begin van deze eeuw. De leden van de zogenaamde generatie van 1898, waaronder Miguel de Unamuno en Pío Baroja, ondernamen lange voettochten door verschillende streken van het schiereiland, tegelijk het landschap en de geschiedenis ervan beschrijvend, in het kader van een zoektocht naar 'het ware Spanje'. Later, na

de oorlog, schreef Camilo José Cela een hele reeks wandelboeken, en de jongste beoefenaar van het genre is nu dus Julio Llamazares.

Llamazares is gefascineerd door het landschap en de herinnering. Zijn natuurbeleving is een romantische; doordrongen van het besef van de onherroepelijke scheiding van mens en natuur, een natuur die tegelijk aantrekkingskracht uitoefent en angst inboezemt. Een natuur, ook, die gepersonificeerd wordt om uitdrukking te geven aan gemoedstoestanden: huilende

winden, kreunend water, eenzame rivieren en bedreigende eiken...

Voor de romantische mens is het landschap de oorspronkelijke en belangrijkste bron van de melancholie. Symbool van de dood, van de brute vluchtigheid van de tijd en het leven -het landschap is eeuwig en overleeft in elk geval degene die het aanschouwt- verbeeldt het ook dat laatste decor waarin de onteigening en de duizeling en de angst voor het oneindige beetje bij beetje de herinnering vernietigen van de reiziger -de mens, kortom- die altijd al heeft geweten dat de weg die hij aflegt nergens naar-

De Aragonese Pyreneeën: romantisch landschap

toe leidt. Voor de romantische mens is het niet de blik die ziek wordt tegenover het landschap. Het is het landschap dat uiteindelijk een ziekte wordt van het hart en de geest.

(El río del olvido, p. 7)

Het landschap overleeft de aanschouwer -de mens. Het landschap kan niet ten onder gaan. Het is de mens die zijn ondergang weerspiegelt ziet in het landschap, dat hem daardoor beangstigt of juist verheft, dat hem in ieder geval een bijna religieuze ervaring doet ondergaan van een haast religieus gehalte.

Caspar David Friedrich

Het romantische besef van de nietigheid van de mens, eenzaam tegenover het eeuwige landschap (denk aan de schilderijen van Caspar David Friedrich), in de stad zover mogelijk teruggedrongen en bijna afwezig, manifesteert zich in al zijn volheid aan de wandelaar die het ontvolkte Spaanse platteland bereist; die uitgestorven dorpen overwoekerd ziet worden door onkruid en wat ooit bouwland was weer ziet verwilderen.

Dit besef is vertroostend en benauwend tegelijk. Het logenstraft de menselijke hoogmoed en is het bewijs van het oneindig herstellend vermogen van de natuur; aan de andere kant confronteert het de beschouwer met zijn eigen vergankelijkheid.

Paradoxaal genoeg is de situatie in Spanje deel van een internationale ontwikkeling, die in Nederland een tegengesteld beeld te zien geeft; hier is de mens het landschap de baas. Hij schept en herschept het naar hartelust in een razend tempo: steden, bruggen, wegen en TGV's verstoppen de ooit zo weidse horizon. (Overigens zijn de Spaanse kustgebieden ook berucht om de landschapsvervuiling.)

Wie zich bewust is van het verband tussen deze twee kanten van dezelfde medaille, put misschien minder hoop en meer weemoed uit een Spaanse hoeve die nog slechts braamstruiken tot woning dient, uit een dorp met vijf inwoners dat binnenkort leeg zal zijn of uit wandelpaden die overwoekeren omdat niemand ze meer belooft. In Nederland en in Spanje gaat het platteland teloor.

Tot slot: op de balans van de eeuwigheid legt wat ik zie als de ondergang van het platteland, natuurlijk weinig gewicht in de schaal. De vraag dringt zich op, vanuit welk perspectief ik haar betreur. Met andere woorden: wie of wat is er gebaat bij de instandhouding van het traditionele boerenbestaan? De aarde, de levende natuur, de menselijke soort of alleen ikzelf? Ik vraag me vaak af wat de mensen willen; ik bedoel de milieu-

Foto: Agustín Berrueta

Julio Llamazares

activisten, de ecologen, de natuurliefhebbers. Wat willen ze precies behouden of herstellen, en voor wie?

AANTEKENINGEN:

Van Julio Llamazares zijn inmiddels twee romans in Nederlandse vertaling verschenen bij uitgeverij Fragment: *Wolvenmaan* (*Luna de lobos*) en *De gele regen* (*La lluvia amarilla*).

In de serie *Op Schrijvers Voeten* heeft uitgeverij Veen een bloemlezing gepubliceerd van de wandelverhalen van Camilo José Cela, onder de titel *Joden, Moren en Christenen*.

De vertalingen van de hierboven afgedrukte fragmenten zijn van mij; de bladzijdenummers verwijzen naar volgende Spaanse uitgaven:

Viaje a la Alcarria, Seix Barral, Barcelona, 1973 (1e druk 1948)

La lluvia amarilla, Seix Barral, Barcelona, 1988

El río del olvido, Seix Barral, Barcelona, 1990.